

EKP Keskkomitee I sekretäri Karl Säre saatus selgunud

Argo Kuusik, Valdur Ohmann

Karl Säre oli kahtlemata koloriitne kuju Eesti lähiajaloo ning tema elu ja tegevus seiklusterohked, kohati saladuslooriga rüütatud. Karl Säre elukäiku on püütud arhiivide avanedes aastaid tagasi arhiiviallikate toel valgustada.¹ Kirjandusliku versiooni ja kujutelmad on asjasse sisse toonud Einar Sanden (1932–2007), kusjuures Sanden balansseerib teaduslikkuse (silmas on peetud: allviiteid, kommentaare jms.) ja ilukirjanduslikkuse piirimail, püüdes sel moel luua muljet küllaltki soliidsest ja usaldusväärsest väljaandest.² Taani uuriv ajakirjanik Erik Nørgaard (1929–2013) on Säre tegemised vorminud lausa raamatutesse, kasutades seejuures toona kättesaadavaks osutunud dokumente.³ Vastavad materjalid on nüüdseks kättesaadavad ka Tartus Ajalooarhiivis.⁴

Karl Säre arreteeriti Saksa okupatsiooni ajal Tallinnas Kadriorus 3. septembril 1941. a. Mõnda aega käis ta ülekuulamistel Evald Miksoni⁵ juures, ent siis võtsid sakslased ootamatult asja üle ja Karl Säre lennutati Saksamaale. 1943. aastal oli Säre Paul Eltermanni (Martõnovi) mõrva käsitleval protsessil tunnistaja rollis, andes tunnistusi kaasosalise Leo Looringu vastu. Tegemist oli 1936. aastal Kopenhaagenis eesti kommunistide Leo Looringu, Karl Säre ja August Vakepea poolt läbi viidud ning Kominterni heakskiidu pälvinud mõrvaga ja selle jälgede õõvastava likvideerimisega.⁶ Eesti avalikkus sai Säre enda ja tema asukoha kohta sellest ajast viimast korda teavet ajakirjanduse vahendusel.⁷ Pärast kohtuprotsessi, 1943. aasta kevadel kadusid jäljed EKP Keskkomitee I sekretäri

¹ K. Niidassoo, V. Ohmann. Eestimaa Kommunistlik Partei – 1930. aastad kuni juuli 1940. Varjusrmast ajalooareenile. – Tuna 2000, nr. 3, lk. 68–75; V. Ohmann. EKP Keskkomitee I sekretäri Karl Säre arreteerimisest, reetlikkusest ja tema saatusel. SMERŠ uuris asja. Seni avaldamata dokumendid EKP arhiivist. – Tuna 2001, nr. 4, lk. 38–47; V. Ohmann. Vendade Karl ja Artur Säre elukäigu salaniidistik. – Tuna 2003, nr. 3, lk. 64–77.

² E. Sanden. An Estonian saga. Boreas Publishing House, Cardiff, 1996.

³ E. Nørgaard. Mændene fra Estland: dokumentation af hidtil hemmeligholdt materiale om baggrunden for det politiske mord i Kongelunden fastelavnsmandag 1936 og den kommunistiske magtovertagelse af Estland i 1940. Holkenfeldts forlag, København, 1990; E. Nørgaard. Mordet i Kongelunden: [århundredets terroristsag]. Holkenfeldt, [København], [1991]. Viimane on ilmunud ka eesti keeles Arvo Alase tõlkes: E. Nørgaard. Kongelundeni mõrv: dokumentatsioon, mis sisaldab seni salajas hoitud materjale Kongelundenis vastlapäeval 1936 aset leidnud poliitilise mõrva kohta ja lugu sellest, kuidas kommunistid 1940. aastal Eestis võimu haarasid. Faatum, [Tallinn]. 2001.

⁴ Vello Helk, arhiivar ja Eesti vanema ajaloo uurija Taanis – isikuarhiiv. K. Säre. Materjale Taani ajakirjaniku Erik Norgaardi raamatu „Kongelundeni mõrv” kirjutamisega seoses, sh. koopiad arhiivimaterjalidest ja artiklitest. EAA, f. 5383, n.1, s. 97.

⁵ Evald Mikson (1911 Tartu – 1993 Island), Karl Säre esimeste ülekuulamiste läbiviija. E. Mikson on väitnud, et Säre ei rääkinud neile sugugi kõike. – A. Jürman. Ülekuulaja väidab: Karl Säre ei olnud reetur. – Eesti Ekspress 01.11.1991.

⁶ Eltermanni (Martõnovi) mõrvast vt. täpsemalt: K. Niidassoo, V. Ohmann. Eestimaa Kommunistlik Partei – 1930. aastad kuni juuli 1940. – Tuna 2000, nr. 3, lk. 70–71; E. Nørgaard. Kongelundeni mõrv, lk. 203–206.

⁷ Eestlasest kommunisti mõrv 1936. a. Kopenhaagenis. Karl Säre käsi mängus. – Postimees, nr. 20, 26.01.1943, lk. 1; Avastati Eesti kommunistide peamehe veretöö. K. Säre ja Joh. Merits-Looring kägistasid 1936. a. Kopenhaagenis oma kaaslast. – Meie Maa, nr. 11, 28.01.1943, lk. 1; Kopenhaageni kommunistide protsess jätkub. Paljastub III Internatsionaali põrandaalune tegevus Moskva juhtnööride järgi. – Postimees, nr. 66, 20.03.1943, lk. 1; Kommunistide protsess Taanis. Karl Säre tunnistajaks mõrvaprotsessil. – Sakala, nr. 43, 22.03.1943, lk. 1.

Karl Säre kohta. Peale sõda saadi taani kommunisti Aksel Larseni kaudu teada, et Säret hoiti kinni Sachsenhauseni koonduslaagris.⁸

Järgnesid spekulatsioonid. Nii Idas kui ka Läänes üritati Karl Säre saatuse osas selgusele jõuda ja kui selgust ei tulnud, siis kippus asi üha segasemaks minema. Ilmusid üht või teist poolt üle trumpavad hüpoteesid, kuni selleni välja, et Särel olevat õnnestunud Läände pageda. Ilmsesti selle info järel hakkasid Nõukogude parteiajaloolased hiljem Särel küle kleepima reeturi mainet. On tähelepanuväärne, et Karl Säre küsimust ei arutatud pikka aega kõrgetel parteifoorumitel. EK(b)P KK bürool ei tulnud Säre asi aastatel 1944–1950 korraiski päevakorda. 1948. aasta detsembris, EK(b)P V kongressil, esitati siiski ootamatult saalist Säre kohta küsimus. Seegi tundus juhuslikumat laadi. Kongressi viimase päeva (25.12.1948) stenogrammi on kirja pandud järgnevalt:

„Edasi – üks seltsimees küsib: grupi delegaatide seas kerkis küsimus, et mida on teada endisest esimesest sekretärist Särest, kes osutus valituks partei IV kongressil.”

Järgneb Nikolai Karotamme vastus: „Võin öelda järgnevalt, et keskkomitee büroo otsusel jäid Säre ja mõningad Keskkomitee liikmed 1941. aastal põrandaalusele tööle Eestisse. Selle otsuse, tuleb muide öelda, tõstatas Säre ise bürool. [Mis tuli teatavaks hiljem. – stenogrammis maha kriipsutatud.] Sõja ajal sai teatavaks, et Säre esines Taanis ühel protsessil, milline oli seal organiseeritud Saksa-Taani fašistide poolt ühe endise Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei töötaja Looring-Meeritsa vastu ja sealsamas esines tunnistajana Säre, kes oli toodud [sinna – stenogrammis maha kriipsutatud] Saksa võimude poolt. Praegu [me ei tea – stenogrammis maha kriipsutatud] pole tema asukoht meile teada. Kuid on selge, et see asi on äärmiselt kahtlustäratav ja ma arvan, et

ta [Säre – stenogrammi teksti vahele lisatud] osutus lurjuseks. [See – stenogrammi teksti lisatud] on minu [niisugune – stenogrammis maha kriipsutatud] isiklik arvamus.”⁹

Süüdistuste laine vallandus alles EK(b)P VIII pleenumil 1950. aastal. Kas pole kummaline, et justkui ilmselgeks reeturiks kuulutatud isik, Karl Säre, ei leidnud nii pika aja jooksul hukkamõistu? Ja seda sügaval stalinismi ajal, kus reeturlusse suhtuti kõige karmimal moel.

Karl Säre kohta näikse olevat kokku klopitud mitmeid toimikuid, mis justkui asuvad väljaspool Eestit, kuid millega ei tundunud olevat kokkupuudet isegi Nõukogu Eesti parteiajaloo kujundajatel.

Mis meil selle kohta teada on? Endises NSVL KGB arhiivis Venemaal asub toimik nr. 2-JI-115. See peaks justkui olema Karl Säre kohta ja saadi trofeena sõja lõpus. Teada on vaid see, et selles on ülekuulamisprotokoll Säre kohta, mille viis läbi Evald Mikson 1. novembril 1941. aastal.¹⁰ Tundub, et see hõlmab peaaesjalikult uurimistoiminguid, mis Saksa okupatsiooni ajal Säre kohta Eestis peeti. Ent see ei pruugi olla ainus toimik Karl Säre kohta, mis Venemaal arhiivides peitunud. Ühe arhiivifondi KGB-aegses žurnalis on järgnevalt kirje: 8286 (toimiku number), jälitustoimiku (sisuliselt otsingutoimiku) dublikaat – Säre-Männi Karl Jaanovitš sünd. 1903. a. Toimik kuulutati alaliselt säilitatavaks.¹¹ Olgu täiendavalt märgitud, et vastav kirje tehti fondižurnali 15.03.1962. Paraku seda säilikut Eestimaa arhiivides pole ega ole ka teada, mida see sisaldab. Mõningast hämmingut ja eksitamist võib tekitada liitnimi *Männi*. Ent kui arvesse võtta, et Karl Säre vanem vend Artur võttis endale varjunimeks Männi, mis jäigi tema perekonnanimeks surmani, siis on see eksitus pigem tähelepanuväärne. Samas muud andmed: ees- ja isanimi ning sünniaeg klapiivad igakülgsest Karl Säre

⁸ M. Jones. How Estonia became part of the USSR. – <http://www.marxists.org/history/etol/revhist/supplement/estonia.htm> – 04.03.2014.

⁹ ERAF, f. 1, n. 4, s. 512, l. 202–203. – EK(b)P V kongressi stenogrammi originaal. II osa. Täiesti salajane. Säiliku kaanel on märged: Lugemissaali laenutamisele EI KUULU.

¹⁰ ERAF, f. 130SM, n. 1, s. 15585m 2. kd., l. 69–74. – Aleksander Jõeääre julgeolekus peetud kriminaalasi.

¹¹ ERAF, f. 132SM – Fondižurnaal nr. 18, 6. kd., s. 7787–9357, l. 74 p.– 75.

Lennart Meri, Hindrek Meri, Valdur Ohmann. Äsja on arutlusel olnud Karl Säre saatuse küsimus. Okupatsioonide Muuseum. 4. aprill 2003. Foto: Valdur Ohmanni erakogu.

isikuandmetega. Üleüldse näib, et Säre puhul on toimikute pealkirjadesse Säre nimes sattunud nii palju eksimusi, et selline vigade hulk ühe isiku puhul tundub juba kahtlane. Või võttis endise kompartei juhi Karl Säre nimi arhiivitöötaja käe nii värisema, et sisse jooksis ka sisulisi eksimusi? Ärgem unustagem, et Karl Säre nime püüti vahetult sõjajärgsel perioodil maha vaikida. Kui see ei läinud korda, siis algas tema nime ümber hämamine.

Ent kaasaega tulles. Säre saatuse vastu on huvi tundnud ka meie riigipea. Aastal 2003 leidis aset vestlus allkirjutanu (Valdur Ohmann) ja Lennart Mere vahel. Jutt veeres Lennart Mere initsiatiivil kuidagi Karl Säre peale¹², kelle kohta olin ajakirjas Tuna mitu artiklit avaldanud. Lennart Meri mainis, et ta on näinud Riigiarhiivi kartoteegis ühte kaarti, millel kirjas Säre jõudmine Hollandisse [1946. aastaks]. Julgesin (V. O.) tolle kartoteegikaardil oleva info tõesuses kahelda. Eelkõige, mis puudutas Säre toimiku saatmist MGB 2-N osakonda. Särele reeturi maine külgelepipimine trükipressiga kartoteegikaardi

ülanurka tundus mulle samuti kahtlasevõitu. On hämmastav ja ühtaegu mõtlemapanev, et sellise vorminguga kartoteegikaarti, kuhu juba eelnevalt trükitud *предатель* – reetur, pole ühegi teise isiku puhul ette tulnud. Kartoteegikaardi teisel küljel seisab informatsioon, justkui andnuks Säre avameelseid tunnistusi ENSV Ülemkohtu esimehe 1. asetäitja H. Tiiki kohta. Pikka aega olid Hans Tiiki materjalid (üldse Saksa okupatsiooni aegsed materjalid) arhiivi erifondis ja laiemale avalikkusele kättesaamatud. Nüüdseks on teada, et ENSV Ülemkohtu esimehe 1. asetäitja kohta olid andmed väärad. Karl Säre väitis ülekuulamisel, et ta ei tunne Hans Tiiki ega tea kohtuasjandusest suurt midagi. Küll aga seletas ta seda, mil viisil Nõukogude ajal kohtusüsteemi üldplaanis formeeriti. Öhku jäi rippuma üksnes agentuurandmetest tulev teave, et Karl Säre on jõudnud Hollandisse. Seda infot ei sisalda paraku Eestisse jäänud KGB arhiiv. Nüüdseks võime tõdeda, et ka see informatsioon on osutunud valeks. Veel üks huvitav tähelepanek. Hans Tiiki kohta

¹² Olgu märgitud, et Lennart Mere huvi Karl Säre isiku vastu oli sügavam, kui esmapilgul ehk tundub. 9. märtsil 2000. a. lähetati Kadrioru presidendi palvel ajutiseks kasutuseks Karl Säre Kominterni toimik aastaist 1933–1943 (ERAF, f. 25, n. 2, s. 1465). Vastav märged on säiliku kasutuslehel.

Предатель	
1. Фамилия <i>Саре</i>	ПРИМЕТЫ:
2. Имя <i>Карл</i>	1. Рост
3. Отчество <i>Эммануил</i>	2. Фигура
4. Год рождения <i>2. 7. 1903.</i>	3. Цвет волос
5. Место рождения	4. Цвет глаз
6. Национальность <i>эстония</i>	5. Нос
7. Место работы	6. Другие приметы
8. Должность <i>Секретарь ул. Кн/5/20г.</i>	7. Особые приметы
9. Адрес <i>Таллин ул. Туги 16-3.</i>	
10. Другие уст. данные	

Карточку составил: *Григор* 4. XI 1946

№: 10.000

Riikliku Julgeoleku
Ministeeriumi kartoteegi-
kaart Karl Säre kohta
1946. aastast. Poliit-
värvingute kartoteek
Riigiarhiivis.
◀ Esikülj ja tagakülj ▶

Краткая сущность компроматериалов	Источник сведений
<i>Как свидетель дал откровен- ные показания по делу арестован- ного немца за пол. пред. Ву. судья Зсер. X. Шинк.</i>	<i>R-64 P-1 817 2178 судья: g стр. 9. 30 Дело направ. Вологов "H" за № 5/1011 от 29/12-46.</i>
<i>По алфуд. данным от 21/12-46 выдана в Берлинско, позднее в Амландино, где и находилась на последние чет. данные.</i>	

Отметка о результатах розыска

on toimik Saksa okupatsiooni ajast. Arhiivilised inimesed ehk ei oska sellele tähelepanu pöörata. Toimik kuulus Nõukogude ajal arhiivi spets- või erifondi ja mitte keegi ei saanud seda kasutada, ilma et kasutuslehele oleks tehtud sissekanne. 1950. aastast kuni 1983. aastani on seda „reeturluse” osas nii olulist toimikut kasutanud üksnes julgeolekutöötajad ja julgeolekuga seotud isikud. Ükski ajaloolane pole seda kasutanud. Pidanuks ju olema parteiajaloolastele oluline allikas. Alles 1983. aastal on selle juurde jõudnud Viktor Boikov, kes oli toona EKP arhiivi juhataja.

Paistab, et Nõukogude võimuorganitele ei olnud siiski põhiprobleemiks mitte Säre reeturlus, vaid tema kadumine. See oli hirmutav, sest EKP Keskkomitee I sekretär teadis liiga palju. Tema pääsemine Läände võinuks tuua kaasa Nõukogude korra jaoks väga palju ebameeldivusi. See oli põhiline hirm ja mure. Aga ilmselt Nõukogude võimuorganitel ei õnnestunudki Karl Säre saatust lõplikult välja selgitada. Nüüd, aastakümneid hiljem, on see küsimus leidnud lahenduse.

Eelmise aasta lõpus leidis Argo Kuusik andmed, mis peaks kummutama kõik seni

fabritseeritud kuuldused, nagu oleks Karl Särel õnnestunud pääseda natside koonduslaagrist, ja edasised spekulatsioonid, et teda nähtud Hollandis, Ladina-Ameerikas, USA-s.

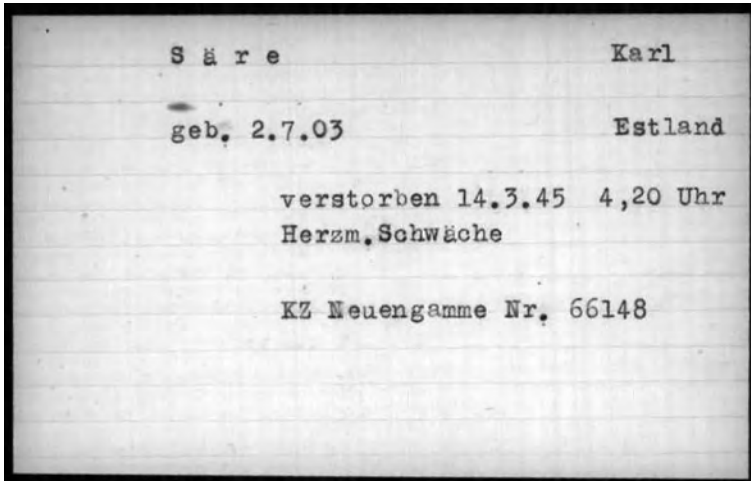
2013. aasta oktoobris viibis kolmeliikmeline uurimisrühm Rahvusarhiivi „Rahvusaaslaste programmi” projekti „Rahvusaaslaste Saksamaa koonduslaagrites” toetusel kahenädalasel arhiivireisil Saksamaal Bad Arolsenis. Rühma kuulusid Eesti Mälu Instituudi teadurid Eli Pilve ja Argo Kuusik ning Tartu Ülikooli Ajaloomuuseumi Tähetorni direktor Viljar Valder. Bad Arolsen, 15 000 elanikuga väikelinn Põhja-Hessenis sai 1946. aastal kodusid Rahvusvahelisele Otsimiskeskusele (ITS). Siin mängis oma osa nii asukoht kolme lääneriigi (USA, Suurbritannia ja Prantsusmaa) okupatsioonitsooni piiril kui ka sõjas puutumata jäänud linn oma terve infrastruktuuriga. Rahvusvahelise Punase Risti egiidi all tegutsema asunud ITS aitas inimestel leida sõjas kaduma läinud omakseid. Peagi koondati tema hoidlatesse kõigi läänetsoonides asunud Saksamaa koonduslaagrite säilinud arhiivianes. Seoses isikuandmete kaitsmisega olid tema arhiivifondid uurijatele suletud kuni 2008. aastani. Päringuid sai teha kirja teel konkreetse isiku kohta. Nüüdseks on seal aga avatud kaasaegne uurimissaal. Kogu koonduslaagrite käsitlev materjal on hetkeseisuga digitaliseeritud. Maja peal ringkäiku tehes demonstree-riti meile USA-st pärit digitaliseerimisseadet, kus masina ühest otsast läheb kartoteegikast kaartidega sisse ja teisest otsast tulevad nad välja, kusjuures aparaat lisaks kaartide kopeerimisele puhub ära ka paberitel ja kastis oleva tolmu. ITS-i uurimissaali arvutid on ühendatud keskserveriga, kuhu on üles laetud kogu digitaliseeritud dokumentatsioon. Otsingumootor töötab foneetilisel põhimõttel. Otsides näiteks nime Lüüs, annab ta kõik sarnaselt kõlavad vormid, nagu Lues, Lüüz, Luhs jne.

Meie andmebaas „Rahvusaaslaste Saksamaa koonduslaagrites” sisaldab andmeid umbes 2500 Eesti kodaniku kohta, keda Saksa okupatsioonivõim Teise maailmasõja ajal saa-

tis Saksamaa territooriumil asunud koonduslaagritesse. Igaks juhuks sai otsingumootoris sisestatud ka Karl Säre nimi, kes andmebaasis senini ei kajastunud (senini puudus dokumentaalne tõestus tema saatmisest sõja ajal Saksamaale). Arvutiekraanile ilmus Karl Säre Neuengamme koonduslaagri toimik. Hamburgis ja selle ümbruskonnas (lisaks pealaagritele oli sel üle 80 all-laagri) asunud Neuengamme koonduslaager loodi 1938. aasta detsembris. Kuue ja poole aasta jooksul käis sealt läbi üle 100 000 vangi, kellest umbes pooled hukkusid.¹³ Enamik vange, üle 90 protsendi, olid mittedakslased. Neuengamme koonduslaagri memoriaalmuuseumi andmetel käis sealt läbi umbes 3800 Balti riikidest pärit vangi, kellest enamik, 3300, oli pärit Lätist Salaspilsi koonduslaagrist.¹⁴ Karl Säre vangitoimikus on laagri vastuvõtuleht, kuhu on käsitsi kirjutatud punasega „nach Ngm” (ehk Neuengamme). Leht on trükitud aprillis 1943. Arvestades, et Säre ülesastumine Kopenhaagenis toimunud Paul Eltermanni mõrva käsitleval kohtuprotsessil lõppes märtsis 1943, siis on alust arvata, et Saksa võimud panid ta järgneval kuul lihtsalt Kopenhaagenile lähimasse koonduslaagrisse. Lehelt saame ka teada, et talle on antud vanginumber 66148 ja punasega on maha tõmmatud endine vanginumber 3424. Natsi-Saksamaa laagrisüsteemis anti igale vangile oma number, mis aga muutus, kui vang viidi ühest koonduslaagrist üle teise. Töenäoliselt on see endine number tema Sachsenhauseni koonduslaagri number. Veel saame vastuvõtulehelt teada, et tal oli kaasas üks taskukell. Toimikus on ruuduline paberitükk, millele on trükitud saksakeelne teade tema surma kohta Neuengamme koonduslaagris 14. märtsil 1945 kell 4.20. Surma põhjusena on märgitud „südamelihase nõrkus”. Konsulterides ITS-i töötajatega, leidsid nad, et see paber on tehtud pärast sõda Suurbritannia okupatsioonivõimude poolt. Toimikus leiduv, 14. veebruaril 1952 ITS-is koostatud surmatunnistus on täpsem, märkides surma kohana Hamburg-Neuengammet. Nimelt oli

¹³ Vt. <http://www.kz-gedenkstaette-neuengamme.de/index.php?id=990>

¹⁴ <http://www.kz-gedenkstaette-neuengamme.de/?id=996#2660>

Karl Säre surmaakt. Bad Arolseni Otsimiskeskuses (ITS – International Tracing Service). Neuen- gamme koonduslaagri toimik. Copy of Doc. No. 3656295#2 (1.1.30.7/ ROZENBLAT-SIUDAK/0375) in conformity with the ITS Archives, 28.10.2013, Archivnummer: 139

Neuengamme koonduslaagril üle 80 väli-laagri, mis asusid laialdasel alal üle Loode-Saksamaa. 8. juulil 1949 koostatud kartoteegikaardil on kirjas tema surmadaatum ja allikaviitena on toodud Neuengamme koonduslaagri surma- teadete raamat seisuga 20.01.1945–15.03.1945. Suheldes meilitsi Neuengamme koonduslaagri

memoriaalmuuseumi töötajatega, sain koopia Neuengamme laagri vangide surmateadete raamatust, kuhu on märgitud, et eestlasest vang nr. 66148 nimega Karl Säre (sündinud 2.7.1903) suri 14. märtsil 1945 kell 4.20 süda- melihase nõrkuse tõttu.¹⁵ Terminid „südame- lihase nõrkus” ja „üldine kehaline nõrkus”

DEM SONDERSTANDESAMT VORGELEGT Datum:

Name: **S ä r e**, Karl Nr. 66 148

geboren am 2.7.03 in Nat. Estland

gestorben am 14.3.45 4,15... Hamburg-Neuengamme

Todesursache Herzmuskelschwäche

beerdigt am in

STERBEURKUNDE Nr. 234 / Ny Datum: 14. Feb. 1952

ausgestellt aufgrund folgender Dokumenten:

bitte wenden

Kartoteegikaart Karl Säre kohta 1952. aastast. Bad Arolseni Otsimiskeskuses (ITS – International Tracing Service). Copy of Doc. No. 35631159#1 (0.1/Image vorhanden/_S/S0389/00368) in conformity with the ITS Archives, 28.10.2013, Archivnummer: 139; Copy of Doc. No. 35631159#2 (0.1/Image vorhanden/_S/S0389/00368) in conformity with the ITS Archives, 28.10.2013, Archivnummer: 139

¹⁵ Totennachweis über Häftlinge vom 20.1.1945 bis 15.3.1945 Archiv KZ-Gedenkstätte Neuengamme, Ng. 4.4.1.6.

Lfd.	Häftlings-Nr.	Name	Geboort.	Todes-Tag	Todesursache	
4376	51575	Georgewagenk, Alf. Paul	18.12.01	19.1.45	300	Antropologische
+	51575	Andersson, Erik			800	Antropologische
+	51575	Zobayama, Jomei Gij.			500	Antropologische
+	51575	Benard, Paul	14.11.01		400	Antropologische
+	51575	Wittlich, Rudolf	2.11.03		630	Leukämie (Krebs)
+	51575	van den Akker, Johannes	18.11.01		700	Antrop.
+	51575	Font, Raymond	18.11.02		700	Antropologische
+	51575	Stinson, Thomas	17.11.01		600	Antropologische
+	51575	Winters, R.	01.11.01		400	Antrop.
+	51575	Wandling, Wilhelm	05.11.01		100	Antropologische
+	51575	Stor, Rolf	1.11.03		400	Neuromuskuläre
+	51575	Looban, Vladimir	18.11.01		150	Neuromuskuläre
+	51575	Knutson, Arvid	1.11.01		500	Neuromuskuläre
+	51575	Wittlich, Rudolf	18.11.01		400	Neuromuskuläre
+	51575	Bentzen, Albert	12.11.01		600	Leukämie
+	51575	Kaplan, Benjamin	2.11.01		900	Leukämie
+	51575	Wittlich, Wilhelm	18.11.02		100	Antropologische
+	51575	Gaume, Rudolf	01.11.02		300	Leukämie
+	51575	Wittlich, Rudolf	18.11.01		700	Antropologische
+	51575	Kanmaki, Pentti	10.11.01		800	Antrop.
+	51575	Haj, George	12.11.01		350	Antropologische
+	51575	Kawamura, Kyo	01.11.01		150	Antropologische

Väljavõte. Neuengamme Vangide surmateated 20.1.1945–15.3.1945 (Totennachweis über Häftlinge vom 20.1.1945 bis 15.3.1945). Archiv KZ-Gedenkstätte Neuengamme, Ng. 4.4.1.6.

kuuluvad natslike koonduslaagrite kantseliitlike eufemismide hulka, mis on sealse asjaajamise enamikel juhtudel märgitud vangide surmapõhjusena. See võib, aga ei pruugi tähendada tegelikku surmapõhjust. Samas oli Karl Särel juba nooruses südamega probleeme. 1920-ndatest pärineb tema kirjutatud lause oma tervisliku seisundi kohta: „Südamega on niisugune asi, et ma pean end rahulikult hoidma; tühine vihastus võib minule surma tähendada, sellepärast ma kõigi kohtadega olen nõus, kuid mitte GPU-sse.”¹⁶

On teada, et Natsi-Saksamaa lõpukuudel halvenes koonduslaagrite vangide olukord järsult. Puudulik toitlustus ja katastroofilised sanitaartingimused võtsid elu paljudelt vangidelt. Kui 1943. aastal suri Neuengamme laagris keskmiselt 300 vangi kuus, siis 1944. aasta detsembris juba 2675.¹⁷ Lisaks mitut moodi hukkunud laagrivangidele kasutati Neuengamme laagrit ka väljastpoolt toodud surmamõistetute hukkamiskohana. Gestapo ja SS töid sinna kokku 1400 isikut, kes hukati kas mahalaskmise või poomise teel. Nende hulgas oli mitmeid vastupanuliikumises osalejaid erinevatest maadest.¹⁸

26. märtsil 1945 alustati rinde lähenedes välilaagrite evakueerimisega ja aprilli kesk-

paigaks oli enamik välilaagreid evakueeritud. Paljud vangid nõrkesid teel ja hukati SS-lastepoolt, kui nad enam ei suutnud kõndida. Samas oli Neuengamme laager kohaks, kust paljud vangid enne sõja lõppu evakueeriti Rootsi Punase Risti nn. „valgete busside” aktsiooniga Rootsi. Pealaagri evakueerimine algas 20. aprillil 1945.¹⁹ Kui me lähtume Säre puhul, et tema vangistuskoht asus pealaagris ja ta suri 14. märtsil 1945, siis evakueerimine tema saatust ei tohtinuks puudutada.

Siinkohal olekski paslik lõpetada tõdemusega, et kui Säre tegelik surma põhjus ei ole meil kaljukindlalt teada, siis on meil teada tema surmaaeg ja -koht – 14. märtsil 1945 Neuengamme koonduslaagris.

Argo Kuusik

(1972), teadur, Eesti Mälu Instituut, Madara 14, 10612 Tallinn, argo.kuusik@mnemosyne.ee

Valdur Ohmann

(1958), MA, teadus- ja publitseerimisbüroo peaspetsialist, Rahvusarhiiv, Maneeži 4, 15019 Tallinn, valdur.ohmann@ra.ee

¹⁶ ERAF, f. 24, n. 2, s. 2402, l. 12–13. Karl Säre kiri EKP Keskkomitee Venemaa büroos.

¹⁷ D. Garbe. Konzentrationslager Neuengamme. – Der Ort des Terrors. Geschichte der nationalsozialistischen Konzentrationslager. Band 5. Herausgegeben von Wolfgang Benz und Barbara Distel. Verlag C. H. Beck oHG. München, 2007, lk. 334.

¹⁸ Samas, lk. 335.

¹⁹ Samas, lk. 337.